

A XXI. századi fejlesztő állam nyomában¹

A fejlesztő állam szerepére vonatkozó felfogások mindenekelőtt azért változtak, mert változott a fejlődés elmélete is. Tegyük hozzá, megváltoztak a fejlődés történeti körülményei is. Az új elméletek szerint, azok az új kihívások, amelyek a XXI. századi fejlesztő államot érik, merőben mások lesznek majd, mint a XX. századi elődöket érők.

A tanulmány elején a fejlődéselmélet újabb irányzatait fogom áttekinteni, kezdve az „új növekedéselmélettel”, amit olyan teoretikusok fogalmaztak meg, mint Lucas (1988) és Romer (1986; 1990; 1993a; 1993b; 1994), majd egy sor közgazdász fejtett ki, mások mellett Aghion (Aghion–Howitt 1998) és Helpman (2004). Ugyanilyen fontos a fejlődés „intézményes megközelítése”, amelyet fejlődésközgazdászok egész serege dolgozott ki, köztük – mások mellett – Rodrik (1999; Rodrik–Subramanian–Trebby 2004), Stiglitz (Hoff–Stiglitz 2001), Acemoglu és Robinson (2005; 2006). Valamennyi közül a legfontosabbak talán mégis az e két növekedéselméleti irányzatot egymáshoz közelítő kezdeményezések, valamint a fejlődésre alkalmazott „emberiképesség-szemlélet” („capability approach”) Amartya Sen részéről (1981; 1995; 1999a; 1999b; 2001), gyakorlatiasabb formában pedig Mahbub Ul Haq-tól (1995).²

Ezt követően át fogom tekinteni a fejlesztő állam XX. századi modelljeit, amelyeket Dél-Korea és Tajvan klasszikus eseteinek tanulmányozása nyomán épített fel Amsden (1989), Wade (1990) és sokan mások, köztük én magam is (Evans 1992, 1995). E fejlesztő államok sikere kétségbevonhatatlan maradt, függetlenül attól, hogy az *Emberi Fejlettségi Mutatót* (*Human Development Index*, HDI), az egy főre eső GDP növekedését, vagy az ipari versenyképesség más, specifikusabb mutatóit vizsgáljuk-e. *Embedded Autonomy* (*Beágyazott autonómia*) című, bő húsz éve megjelent könyvem (Evans 1995) gondolatmenetét követve, a XX. századi fejlesztő állam két tulajdonságát emelem ki: bürokratikus teljesítőképességét (*bureaucratic capacity*) és „beágyazottságát”.

Ezután, a XX. századi fejlesztő államról folyó vitát követve, megkíséreltem összefoglalni a fejlődés történeti körülményeinek változásait, főként azokat, amelyek különösen fontosak az állam szerepét illetően. Amellett fogok érvelni, hogy a „fejlődés” értelmezése, amely a globális Észak gazdag államainak „aranykorából” nőtt ki, részben mindig is mítosz volt, a jövőben viszont már biztosan nem fenntartható. Ez az értelmezés sosem illeszkedett a globális Dél valóságához, ebben ugyanis a gépi sorozatgyártás terjeszkedése és a „kékgalléros középosztály” biztosított viszonylag kényelmes életet a népesség széles csoportjai számára. A XXI. században ez már nyilvánvalóan fenntarthatatlan lesz – Északon és Délen egyaránt.

A fejlődés XXI. századi értelmezését arra a tényre kell alapozni, hogy a növekedés elképesztő mértékben az információs technológia által hajtottá, „bit-vezéreltté” vált. A hozzáadott érték az információ elrendezésének, a bitek sorba rendezésének újfajta eljárásaiból származik majd, új képletekből, szoftverekódokból és képekből s már kevéssé anyagok fizikai megmunkálásából, kézzel fogható javakká formálásából (vö. Negroponte 1996). A legtöbb ember megélhetése immár kézzelfoghatatlan, immateriális szolgáltatások kínálatától függ. Egy csekély kisebbség számára ez nagyra értékelt „üzleti szolgáltatásokat” jelent. A legtöbbek számára pedig rosszul jövedelmező személyes szolgáltatásokat.

A három gondolkodási irányzat találkozása – az endogén növekedésméleleté, a fejlődés intézményes megközelítéséé és az emberi képesség szemléleté – szépen egybevág a megváltozó történeti körülményekkel. Mind abba az irányba mutatnak, hogy a XXI. századi fejlődés sokkal inkább kézzelfoghatatlan, immateriális javak (ötletek, képességek és hálózatok) előállításától fog függeni, mintsem kézzel fogható vagyonelemek, materiális javak termelésére irányuló, a gépi berendezések és fizikai anyagok megmunkálását ösztönző befektetésektől. Mindez gazdaságilag döntővé teszi az emberi képességekre irányuló befektetéseket, ami magába foglalja azt is, amit hagyományosan „humán tőkeként”, „emberi erőforrásként” ismerünk. Ezzel egyidejűleg, a fejlődés új elméletei immár azt is feltételezik, hogy a gazdasági növekedés a politikai intézményektől, a közös célok kitűzésének képességétől is függ. Különösen az „emberi képesség”-szemlélet hangsúlyozza a politikai mozzanatot, amellyel érvelve, hogy a fejlesztési célokat és az elérésükhöz szükséges eszközöket csak közéleti eszmecsere, nyilvános tanácskozások során lehet hatékonyan meghatározni.

Mindez erőteljes következményekkel bír a fejlesztő állam intézményes jellegére nézve, melyet e tanulmány utolsó részében fejtek ki részletesebben. Az emberi képességekbe irányuló növekvő beruházás mindenekelőtt attól függ, hogyan alakulnak a közösségi befektetések. Ahhoz, hogy e befektetések hatékonyak lehessenek, jóval nagyobb információgyűjtő és információ-feldolgozó képességre van szükség. Az optimális végrehajtáshoz pedig nélkülözhetetlen a közösségek, családok, egyének tevékenységeinek együttműködése, „koprodukcója” (lásd Ostrom 1996). Állam és társadalom között így olyan kapcsolatoknak kell létrejönniük, amelyek összhangban állnak a fejlődés új elméleteinek politikai javaslataival, és eltérnek a hagyományos fejlesztő államokat jellemzőktől.

Összefoglalva: ha a gazdasági növekedés történeti körülményeinek változásait a modern fejlődéstudomány szemszögéből nézzük, úgy látjuk, hogy az állam teljesítőképesége a jelen évszázadban még sokkal nagyobb szerepet fog játszani a társadalmi sikerekben, mint amekkora jelentősége az előzőben volt. Ugyanakkor ilyen módon az is látszik, hogy a „beágyazottság” vagy más néven „az állam és társadalom közti együttműködés” azon sajátos formáját, amely a fejlesztő állam XX. századi sikerében kulcsszerepet játszott – tehát az államot az ipari elitekkel összekötő kapcsolatok sűrű hálózatát – fel kell váltani egy sokkal szélesebb, sokkal inkább „alulról szerveződő” állam-társadalom-kapcsolattal, hogy a fejlődési sikerek ebben az évszázadban is megőrizhetők lehessenek.

A fejlődés új elméletei

Mára már magunk mögött hagytuk azokat az időket, amikor a fejlődéstudomány a tőkefelhalmozást tekintette a növekedés szükséges és elégséges feltételének. A „modern gazdaságtudomány”, ahogyan azt Hoff és Stiglitz nevezi, a „fejlődést elsődlegesen már nem a tőkefelhalmozás, hanem a szervezeti változás folyamatának tekinti” (Hoff–Stiglitz 2001, 389).

A növekedés „modern gazdaságtudományának” két, egymással összefonódó irányzata van. Az egyik az „új növekedéstudomány”, amely a növekedés igazi kulcsaként az ötletek növekvő megtérülését hangsúlyozza. A másik az „intézményes megközelítés”, amely a széles körben osztott, tartósan fennálló normatív várakozások vagy „játékszabályok” kulcsszerepére összpontosít, feltételezve,

hogyan teszi lehetővé az előre mutató gazdasági cselekvést. Ha kombináljuk e kettőt, a növekedés központi kérdése a következő lesz: „Miféle intézményes körülmények segítik a társadalmakat a leginkább ahhoz, hogy új képességeket, ismereteket, ötleteket és hálózatokat hozzanak létre, terjesszenek el és fordítsanak termőre?” A következőkben előbb az „új növekedésméletet” tárgyalom (ez két-három évtizedes múltra tekinthet vissza), majd az „intézményes megközelítéssel” folytatom.

A nyolcvanas évek végén az „endogén növekedés” elméletei, vagy más néven az „új növekedésmélet”³ új irányokat szabott a növekedésről szóló elméleti vitáknak. Alapvető előfeltevései intuitíve is beláthatóak voltak: a csökkenő hozamok komor logikája, amely a fejlesztési stratégiákat kizárólag a fizikai tőkére (különösen a termőföldre és a természeti erőforrásokra) alapozta, nem vonatkozik az ismeretekre és az ötletekre. Mivel egy ötlet reprodukálásának gyakorlatilag nincsen költsége, az értékes ötletek többszöri felhasználása olyan hozamokat eredményez, amelyek meghatározatlan ideig együtt nőnek a piac méreteivel.

Az új növekedésmélet (a fizikai tőke felhalmozása helyett) az ötletek termelésének középpontba állításával jól illeszkedett azon növekedésről szerzett tapasztalatokhoz, amelyekre a XX. század második felében összehasonlító empirikus vizsgálatok tettek szert.⁴ Mindazonáltal a növekedést magyarázni kívánó legtöbb modellben még mindig maradt egy igen nagymértékű megmagyarázatlan hányad, amit a legtöbbször a „teljes tényezőtermelékenység”-en belüli változásnak tekintenek.⁵ E megmagyarázatlan hányad feltárására, megmagyarázására tett kísérletek jelentős lendületet adtak annak az intézményes megközelítésnek, amely újabban uralja a fejlődés-gazdaságtan főáramát.⁶

A fejlődésmélet megújításának harmadik forrása az „emberiképeség-szemlélet”. A többi között ez veszi a legkomolyabban azt az egyetemesen elfogadott nézetet, hogy az egy főre eső GDP növekedése önmagában csupán az emberi jól-lét javulásának helyettesítő eszköze, s csak annyit ér, amennyit a jól-léten ténylegesen javítani képes. Sen szerint, újra kell értékelnünk a fejlődést „az emberek »képességeinek« bővüléseként, amely olyan élethez segíti hozzá őket, amelyet értékelnek – és van is rá okuk, hogy értékeljenek”.⁷ Az emberiképeség-szemlélet visszautasítja a fejlődés sikerességének egyetlen mutatóra (pl. az egy főre eső GDP mutatójára) egyszerűsítését, az emberi képességek elosztásának egyetlen védhető útjaként

a „nyilvános tanácskozást” nevezi meg, a fejlesztési célok kijelölését pedig a politikai intézményektől és a civil társadalomtól várja.

A fejlődés e képességszemlélete és az új növekedésmélet között egy érdekes közeledés is felfedezhető. Sen ugyanis hangsúlyozza, hogy az emberi képességek bővítése egyidejűleg a fejlesztés elsődleges célja és olyan elvi eszköz, amelyen keresztül a fejlődés végbemegy. Az új növekedésmélet a növekedés kulcstényezőiként azokat az ismereteket és képességeket hangsúlyozza, amelyek az egyének (és az egyéneket összekapcsoló hálózatok) képességeiben öltenek testet, ami jól alátámasztja azt az elképzelést, hogy az „emberi képességek fokozása” a növekedés fő tényezője. (A példákhoz lásd Booser–Ranis–Stewart–Suri 2003 és Helpman 2004.)

Mindeközben az intézményes megközelítés és az emberképességszemlélet között is látható közeledés, noha másfajta, mint az előző. Az intézményes megközelítés képviselőinek figyelmét rendkívüli módon felkeltették a közös célkitűzés azon fajtájának okai és következményei, amelyeket Sen (1999a; 2001) állított az emberképesség-szemlélet középpontjába. Rodrik (1999) például azt állítja, hogy a demokrácia egy olyan „meta-intézmény”, amely „kiváló minőségű intézményeket” támogatva – rajtuk keresztül – ösztönzi a növekedést.

Vajon milyen következtetések adódnak a fejlődés „modern közgazdaságtudományának” e három áramlatából, ha az alábbi kérdésre vonatkoztatjuk őket: „Milyen szerepet játsszon az állam a fejlődés folyamatában, hogy a leghatékonyabb lehessen?” Nos, ezek az elméletek központi jelentőséget tulajdonítanak az olyan intézményeknek, amelyek közös célokat jelölnek ki, amelyek közjavakat szolgáltatnak, amelyek fenntartanak általános szabályokat és normákat, megvédve és érvényesítve azokat, amelyek szerint az állami intézmények hatékonysága központi szerepet játszik a fejlődés sikerében. Túl kell azonban lépniünk ezen az általános kijelentésen. Annak érdekében, hogy specifikusabb következtetéseket is levonhassunk, először is alaposabban meg kell vizsgálnunk a XX. századi fejlesztő állam intézményes karakterét.

A fejlesztő állam a XX. században

Annak érdekében, hogy megérthessük az új fejlődéselméleteknek a XXI. századi fejlesztő államra vonatkozó következtetéseit, előbb el kell helyoznünk a XX. századi fejlesztő államok meglévő modelljeinek

összefüggéseiben. Miközben a XX. századi államok egész sora fontos szerepet játszott a fejlődés elősegítésében, a XX. századi fejlesztő állam elméletére a legnagyobb hatást a második világháború utáni Kelet-Ázsia gyakorolta (lásd például Amsden 1989; Wade 1990).⁸

A kelet-ázsiai „kis tigrisek” (beleértve Hong Kong és Szingapúr „városállami tigriseit” is) sikeresen változtatták meg helyüket a világgazdaság hierarchiájában: két nemzedék alatt „alulfejlettből” „fejlettekké” váltak. Az effajta változás nem pusztán példátlan a XX. századi fejlődő országok között, de abban a szélesebb összefüggésben is kivételes, amely magába foglalja Európa és a teljes amerikai kontinens történeti tapasztalatait.

A kelet-ázsiai fejlesztő államok esetében a közhivatalok, az állami és közigazgatási bürokráciák teljesítőképességének fontosságára kell összpontosítani. Csaknem mindenki egyetért abban, hogy amikor a kelet-ázsiai közhivatalokat és állami bürokráciákat más régiók fejlődő országainak apparátusaival hasonlítják össze, akkor ezek közelítik meg jobban a weberi bürokrácia ideáltípusát: a közszolgálatban érdemelvű (meritokratikus) kiválasztási gyakorlat érvényesül, a közszolgálati karrierpályák pedig hosszú távon a magánszektoréval összemérhető, arányos javadalmakat biztosítanak. Lényegében ezek voltak a kelet-ázsiai gazdasági csoda intézményes sarokkövei.⁹

Jó néhány évvel ez előtt a bürokratikus teljesítőképesség jelentőségének ellenőrzésére Jim Rauch-hal végeztünk egy egyszerű empirikus elemzést (Evans–Rauch 1999). Becsléseket gyűjtöttünk arra vonatkozóan, hogy a fejlődő országok mintájában a gazdasági igazgatás legfontosabb szervezetei vajon milyen mértékben felelnek meg az igazi bürokrácia alapvető jellemzőinek, amint azt Max Weber eredetileg meghatározta: vajon tartalmaz-e a közszereplők toborzása személytelen, meritokratikus kritériumokat? Vajon várhatnak-e az e szervezetekbe kiválasztottak hosszú távon olyan mérvű karrierjutalmakat, amelyek megközelítik a magánszektorban elérhető javadalmazást, feltéve, hogy jól teljesítenek, és így tovább.

A fejlődő országok rendelkezésünkre álló mintájában a bürokratikus teljesítőképesség növelésére irányuló beruházások eredményei nagyon nagyok voltak. Összegezve, azt tapasztaltuk, hogy fél szórással növelve a bürokrácia szakszerűségét mérő „weberi” pontszámot, 26%-os GDP-növekedést tapasztalunk 1970 és 1990 között. (A kísérlet során kontroll alatt tartottuk az emberi erőforrás és a kiindulási GDP egy főre eső értékét, így e tényezők nem hathattak eredményeinkre.) Hasonlóképpen, a weberi pontszám egy szórásnyi növelése nagyjából

megegyezik azzal, hogy 1965-ben az oktatásban eltöltött évek átlagos száma 3-ról 6-re emelkedik (a kiinduló egy főre eső GDP-t kontroll alatt tartva).

A bürokratikus teljesítőképesség központi jelentősége ellenére a XX. századi fejlesztő állam egyetlen szakértője sem feltételezte, hogy a köztisztviselők elefántcsonttoronyba zárkózva, a társadalomtól elszigetelődve alkotnának közpolitikákat. Ellenkezőleg, a következő kihívás sokkal inkább az volt, hogy össze kellett kapcsolni a feladat ellátására alkalmas, jól szervezett állami bürokráciát a nagyvállalatokkal. Kelet-Ázsiában ezt a kapcsolatot legalább két, meglehetősen különböző szinten hozták létre. A legáltalánosabb szinten, a kelet-ázsiai kormányzatok kialakítottak egy olyan közértelmezést, ami szerint valóban elkötelezték magukat a nemzeti fejlődés kollektív projektje mellett. A politikai tagoltság és a kormányzati ballépések ellenére a közös nemzeti projekt érzülete megdöbbenően széles körű támogatást és bizalmat kapott s csakhamar a legfőbb állam által biztosított „kollektív jószágá” vált. Ezt az általános ideológiai kapcsolódást tartalmilag kiegészítette a másik, jóval lényegesebb szint, a konkrét személyközi kapcsolatok sűrű hálózata, amely lehetővé tette az egyes ügynökségek és vállalkozások számára, hogy ágazati szinten közös projekteket hozzanak tető alá. E „beágyazottság” a bürokratikus teljesítőképesség mellett a XX. századi fejlesztő állam másik fontos sajátossága.

A beágyazottság azonban sosem volt feszültségektől mentes szimbiózis. Helyi üzleti tevékenységük és korábbi teljesítményük alapján az állami tisztviselők azt feltételezték, hogy a magánszektor „természetes” stratégiája a „járadékvadászat”, vagyis olyan hivatalosan védett és támogatott piaci rések felkutatása, amelyek lehetővé teszik a számukra, hogy olcsón vásároljanak és kedvező feltételek mellett (drágán) adjanak el, mindezt anélkül, hogy közben bátran belépnének és meghódítanának kockázatosabb és újabb ágazatokat. Ebből következően a fejlesztő államnak el kellett kerülnie, hogy vállalati partnerei politikai értelemben foglyul ejtsék vagy elfoglalják, ennek érdekében pedig rá kellett bírniuk a magánszektor elitjeit, hogy tevékenységük a felhalmozás nemzeti projektjeire, ne pedig saját fogyasztásukra irányuljon. A kelet-ázsiai fejlesztő állam megkülönböztető sajátossága az volt, hogy miközben egyfelől sűrű kapcsolathálót épített ki és tartott fenn a vállalkozó elitekkel, közben másfelől képes maradt fegyelmelni is őket – Amsden (1989) ezt külön is hangsúlyozta, teljes joggal –, hiszen el kellett kerülnie, hogy e vállalkozói magánérdekek

foglyul ejtsék az államot. A kelet-ázsiai fejlesztő államot lényegében ez különböztette meg a kevésbé sikeres ázsiai és afrikai államoktól (lásd Kohli 2004).

Kelet-Ázsia e döntő képessége, hogy fejlesztő államai meg tudták őrizni autonómiájukat a helyi ipari elitektől, nem egyszerűen a bürokrácia teljesítőképességének és összetartásának gyümölcse volt. A forradalmi erőszak és a kiszámíthatatlan geopolitika a XX. század közepén a fejlődés szempontjából kedvező következményekkel is járt: eltörölte azokat a földbirtokos eliteket, amelyek a második világháború utáni Kelet-Ázsia nemzeti politikájában hatékony és befolyásos politikai szereplők voltak. A helyi ipari elitek mind gazdaságilag, mind politikailag gyengék voltak, a transznacionális tőke pedig nagyrészt hiányzott a belföldi felhalmozási folyamatokból. Következésképpen a beágyazottság olyan formáját lehetett kialakítani, amelyben az átalakulás nemzeti projektjei viszonylag nagy súllyal estek latba a magánszereplők saját érdekeihez képest.

A XX. századi fejlesztő államok kétértelműsége azonban abban is megmutatkozott, hogy az ipari elitekhez fűződő kapcsolathálózat kiegyensúlyozatlan maradt: az ipari elitekkel kialakított kapcsolatokat nem ellensúlyozták más társadalmi csoportokhoz fűződő kapcsolatok. Éppen ellenkezőleg: a civil társadalmat teljes egészében kizárták „állam és társadalom együttműködésének” folyamatából. Az ipari eliteket egyszerre tekintették az ipari átalakulást lehetővé tevő kulcsfontosságú együttműködő partnereknek és az egyes ipari célok megvalósíthatóságáról tájékoztató kulcsfontosságú információforrásoknak. Minden más társadalmi csoport kiszorult e hálózatokból, ha nem jelentett veszélyt erre az exkluzív partnerségre állam és társadalom között.

A XX. századi fejlesztő állam alapvető elképzelése továbbra is lenyűgöző: egy összetartó és hozzáértő államapparátus, valamint a magánvállalkozói elitek között sűrű kapcsolathálózat szövődik annak érdekében, hogy közösen olyan előremutató befektetéseket valósítsanak meg, amelyek javítják a termelékenységet, emelik a jövedelmeket és növelik a jól-létet. Ez az elképzelés összeillik a fejlődésemélet „intézményes fordulatával”, amely kiemeli, hogy a jól működő piacok alapvető intézményes megoldások egész sorát igénylik, melyben az állam valószínűleg központi szerepet játszik.

Úgy tűnik azonban, hogy a XX. századi fejlesztő állam e szokványos modellje nem felel meg két újabb kihívásnak. Nem felel meg sem emberiképesség-szemlélet elvárásainak, amely az emberi képessé-

gek bővítését célzó szolgáltatásokat hangsúlyozza, sem pedig az „új növekedésemélet” támasztotta elvárásoknak, amely az immár kézzel foghatatlan, immateriális javakhoz való hozzáférés bővítésére összpontosít. Sőt, a kollektív célkijelölés újabb keletű hangsúlyozása, amit mind Sen, mind az olyan intézményes megközelítésűek, mint Rodrik, nagyon fontosnak tartanak, különösen idegen a XX. századi fejlesztő állam klasszikus modelljétől. A XX. század klasszikus intézményes modelljének hozzáigazítása az új fejlődésemélet kívánalmaihoz – a növekedés és a jólét fokozásának igényéhez – még nehezebbé válik, amikor a fejlődés történelmi körülményeiben bekövetkezett újabb változások is hozzáadódnak az egyenlethez.

A fejlődés változó történelmi körülményei

A fejlődés a XXI. században több szempontból is különbözni fog a megelőző évszázadban tapasztaltaktól. Az eltérések kiemelésének egyik módja, hogy megvizsgáljuk az ágazati dinamika alakulását. Az ipar és a gyártás központi jelentőségének visszaesése és ezzel egyidejűleg a szolgáltatások stratégiai szerepének megerősödése kézzelfoghatóvá teszi azt a párhuzamot, ami a fejlődésemélet megváltozása és a fejlesztő állam szerepének átalakulása között megmutatkozik.

A fejlődésről alkotott jól ismert, XX. századi elképzelés a globális Észak azon gazdag országainak fejlődéséről szólt, amiben a gépgyártás játszotta a főszerepet. A történet – meglehetősen leegyszerűsített (népiképp karikatúraszzerű) formában – így szól: a foglalkoztatás gyökeres átszerveződése kiemelte a munkások többségét egy csökkenő határhaszonnal kecsegtető ágazatból, a mezőgazdaságból, és áttérte őket egy másikba, a gyáriparba, amelyben a gyakorlat általi tanulás, a továbbgyűrűző hatások és a technológiai haladás kedvezőbb feltételei lehetővé tették a munka termelékenységének hosszú távú növekedését.

Mindeközben a gépgyártás politikai szerveződésbe fordult, alapvetően két okból; egyrészt, mert a munkások társadalmilag koncentráálódtak, másrészt pedig azért, mert helyzetük lehetővé tette, hogy túszul ejtsék a gépeket, amiktől a profit függött. Mindez azzal a ténnyel párosult, hogy az ipari tőkéseknek lehetőségük lett növelni a nyereségeiket a növekvő termelékenységbe irányuló befektetések által, ami utat nyitott az előremutató változásnak. A politikai szervezetek – szakszervezetek és a hozzájuk kapcsolódó politikai pártok – lehetővé tették a munkaerő nagy része számára, hogy részesedést

követeljen magának a gépgyártásból fakadó termelékenység-növekedésből, és élvezni kezdje szépen emelkedő jövedelmét.

Összességében tehát a gépgyártás megteremtette a jövedelmek széles körű bővítésének lehetőségét két egyszerű és hihetőnek bizonyuló feltételezésre építve: (1) ha át lehet irányítani jelentős számú embert a mezőgazdaságból a gyáriparba, és a gépek, amivel a munkásoknak dolgozniuk kell, folyamatosan fejleszthetőek, akkor a termelékenység is növekedni fog. (2) Marxnak igaza volt abban, hogy a gépiparon alapuló termelés az által ösztönzi a politikai szerveződést, hogy a munkások jobb esélyekkel követelhetnek méltányosabb részesedést a növekvő termelékenységek hozamából.

A globális Észak XX. századi gyáriparon alapuló gazdaságainak fejlődését tekintve nem lehetetlen az iparosodás és a jólét általános növekedése között kapcsolatot tételni. Az emelkedő termelékenység és a politikai küzdelem együttese a gazdag, iparosodott országokban a második világháború végétől kezdve létrehozta a „kapitalizmus aranykorát”, amely egy viszonylag széles kékgalléros munkásosztály számára lehetővé tette, hogy részesedjen a középosztályi élet számos előnyéből. Mi sem volna egyszerűbb, mint úgy elképzelni a fejlesztő állam XXI. századi szerepét, hogy az majd a jelen évszázadban is fenn fogja tartani e paradigmát a globális Északon, egyúttal kiterjesztve azt a globális Délre is. Sajnálatos módon azonban sem az elméleti elemzések, sem az empirikus bizonyítékok nem támasztják alá e derűs forgatókönyvet.

A XX. század végére a globális Észak gazdag országaiban a gyáriparral is megtörtént, ami korábban a mezőgazdasággal: az iparban foglalkoztatottak is egyre zsugorodó kisebbséggé váltak a dolgozó népességben belül. A globális Délen még az ipar kibocsátásának imponáló növekedése ellenére sem tudott létrejönni olyan méretű és jólétű kékgalléros osztály, amely elegendő ahhoz, hogy a jólét általános növekedését megőrizze (lásd Amsden 2001).

Azokat a globális Északon népszerű elképzeléseket, amik szerint a globális Dél nagymértékben kiterjeszti gyáripari foglalkoztatottságát (az északi munkások állítólagos kárára), cáfolják az aktuális számok. Amint azt Ghosh (2003) kimutatta, a globalizáció a globális Dél legtöbb országában több munkahelyet pusztított el, mint teremtett. Carlson (2003) megjegyzi, hogy 1995 és 2002 között az ipari munkahelyek száma – a bérkifizetési listák szerint – globálisan 22 millióval csökkent. Elég egy gyors pillantást vetünk a világ néhány legjobb ipari exportőrének trendjeire, hogy lássuk, ez valóban így történt.

Dél-Korea, egy kis ország, amelyben az ipari kivitel várhatóan nagyobb súllyal eshetne latba, mint nagyobb fejlődő országokban, remekül illusztrálja ezt. Nagy-Britanniában, a „világ műhelyében”, csaknem egy évszázadon keresztül (1840-től 1940-ig) az ipar biztosított foglalkozást a munkaerő harmadának vagy még nagyobb részének. Dél-Koreában az ipar rövid idő alatt kibővült annyira, hogy a 1990-es évek elejére hozzávetőlegesen a munkaerő negyedét foglalkoztassa; ezt követően hirtelen e szint alá esett vissza. Az 1990-es évek végén három dél-koreaiból csaknem kettő már a szolgáltató szektorban dolgozott, az ipar foglalkoztatási szintje pedig gyors zuhanásba kezdett a mezőgazdaság foglalkoztatási szintje felé.

Kína esete még beszédesebb. A foglalkoztatási struktúrák tényleges alakulása Kínában azt sugallja, hogy a XXI. század legdinamikusabban növekvő ipari hatalmának lenni olyan politikai és társadalmi következményekkel jár, amelyek meglehetősen különböznek a 19. századi és a 20. század eleji helyzettől. A kínai ipar a foglalkoztatás csúcspontján körülbelül a munkások hetedét foglalkoztatta az 1990-es évek közepén, ez az arány azonban az évtized végén csökkenni kezdett. Az Alliance Capital Management közgazdászainak független elemzése szerint 1995 és 2002 között Kína nettó 15 millió ipari munkahelyet veszített el (Carlson 2003).

Az olyan kutatók, mint William Hurst (2004) és C. K. Lee (2007) terepmegfigyelései hozzávetőlegesen érzékeltetik velünk a statisztikai változások mögött meghúzódó dinamikát. Az iparosítás uralkodó formáját, a viszonylag sok munkát igénylő állami tulajdonú északkeleti feldolgozóipari vállalatokat felváltották a technológiailag jóval fejlettebb, viszonylag kevesebb munkát igénylő délkeleti vegyesvállalatok és külföldi tulajdonú cégek. Az eredmény: növekvő kibocsátás, emelkedő GDP, de csökkenő ipari foglalkoztatás.

A globális Dél más sikeres ipari exportőrei is megerősítik ezt az általános képet. Brazíliában például az ipar részesedésének csúcserkéje 1980-ban ötből egy munkahely volt, ez az 1990-es évek végén csökkenni kezdett, a szolgáltató szektor pedig eközben megnövekedett: a foglalkoztatás többségét már ez adta. Ugyanez történt Dél-Afrikában is. Az ipar az 1990-es évek végén hatból egy munkahellyel tetőzött, a munkaerő többségének megélhetését pedig már a szolgáltatások biztosították.

Egy olyan globális Dél, amelyben az ipar csak a népesség egyre zsugorodó kisebbségét foglalkoztatja, miközben a legtöbben a szolgáltató szektortól függenek, hitelteleníti a gépgyártásra épülő általánosan

növekvő jóllét XX. századi történetét. Annak kiderítés érdekében, hogy milyen új „történetnek”, megoldásnak lenne értelme, tovább kell lépünk a foglalkoztatottság szerkezetének eltolódásairól a gazdasági lehetőségek és hozamok változó eloszlásának vizsgálatához, vagyis olyan tényezők elemzéséhez, amelyek az eddig tárgyalt eltolódások alapját képezik.

A gazdasági tevékenységek megváltozásának legalapvetőbb újdonsága a „bit által hajtott növekedés”, vagyis az a fajta növekedés, amelyet sokkal inkább ötletek és információk hajtanak (egyszerre termelőeszközökként és fogyasztási javakként), mintsem a természet fizikai átalakítása.¹⁰ A bit-vezérelt növekedés növekvő szerepe megfelel az „új növekedés”-elmélet állításainak és a XX. század második felében ökonometriailag megfigyelt eltérő hozamoknak, ami szerint a növekedést és a termelékenységet elsődlegesen az ötletek és ismeretek tárának változásai, valamint az hajtja, hogy az emberek mennyiben tudják azt a hasznukra fordítani. (Vagyis a képzettség és a gyakorlottság fokaitól függ.)

A meghatározatlanul növekvő hozam lehetősége páratlan haszon-szerzési esélyeket teremt, különösen a világpiacra: e lehetőségek elsősorban azoknál az északi vállalatoknál halmozódnak fel, amelyek megőrizték legnyereségesebb ötleteik kizárólagos tulajdonjogait. Az ötletek és információk által megnövelt hozamok tendenciája meglátszik kézzelfogható, materiális javakat előállító ágazatokban is a nyereség változó alapjában. Az iparban is kulcsszerepet játszik a dizájn és a piac a magas hozamokban. Az információ- és a kommunikációtechnológia fölötti uralom megtérülését tovább fokozta a „finanszírozás” (Krippner 2005), vagyis az a tendencia, hogy a pénzpiaci hozamok óriási előnyre tettek szert az úgynevezett „valós” gazdaság hozamaival szemben, még az olyan vállalatok körében is, amelyek egyébként látszólag „ipari” cégek.

A kézzel immár meg nem fogható, „immateriális vagyon” (ötletek, márkák, képek stb.) megnövekvő jelentősége erőteljes politikai hatást gyakorolt az állam szerepére nézve. Az ötletekből befolyó hozamok elsajátításának megőrzése közismerten nehéz, a kizárólagos tulajdon jogának intenzív, politikailag nyomatékosított védelmét igényli: a monopóliumok állami védelmét. Következésképpen, a bitekre alapuló gazdaság legerősebb gazdasági szereplői számára azért kulcsfontosságú az állam szerepe, mert csak az állam képes arra, hogy kézzel foghatatlan, immateriális vagyonukból származó hozamaik elsajátításának kizárólagos jogát, azaz monopóliumát maximálisan érvényre juttassa.

Ha a szóban forgó ötletek mint a szoftverek és a gyógyszergyártás kémiai képletei „termelő javak”, akkor a kizárólagos tulajdonjog érvényre juttatása valószínűleg olyan fejlődésellenes hatást fejt ki, amely teljesen más, mint a fizikai tőke kizárólagos tulajdonlása. A fizikai eszközök tulajdona csak akkor csökkenti termelékenységüket, ha a tulajdonos nem hatékonyan használja fel őket. Az ötletekre azonban ez a szabály nem érvényes. A gőzgépek használatának hozama nulla összegű. Ha – tegyük fel – éppen mások használják a gőzgépet, akkor én éppen nem használhatom. Mindaddig azonban, amíg gőzgépet termelékenyen használom, jogom érvényesítése nem akadályozza a fejlődést. Az ötletek esetében mindez másképp működik. Az ötletek megosztható javak – meghatározatlan számú ember használhatja őket egyszerre. Ha a kizárólagos tulajdonjoggal rendelkezők mindenki mást elzárnak ötleteik használatából, korlátozzák a potenciális termelést, meglopják a társadalmat, csökkentik annak lehetőségét, hogy mások az ötletek új használati módjaival álljanak elő és lassítják a növekedés általános ütemét.¹¹

Vannak negatív elosztási következmények is. A termelékeny ötletek kizárólagos tulajdonjogainak politikai védelme megfosztja az embereket a kulcsfontosságú eszközökhöz történő hozzáféréstől, rontja képességüket saját „emberi erőforrásaik” hatékony használatba vételére, és csökkenti azon szereplők számát is, akik képesek részt venni az újítás teljes folyamatában. Az ötletek ilyenén politikai korlátozása nélkül a vállalkozásra hajlamos állampolgárok is hozzáférhetnének a különféle gőzgépek kézzel meg nem fogható, immateriális megfelelőihez (Weber and Bussell 2005). Mindezt a legjobban talán a nyílt forráskódú szoftverek esete példázza (Weber 2004).

A globális Délen különösen éles az az ellentmondás, ami a kizárólagos tulajdonjogoknak hagyományosan nyújtott állami védelem és az emberek termelési lehetőségekhez történő hozzáféréseinek kiterjesztése között feszül. Az „emberi erőforrások” a globális Dél legbősegebben rendelkezésre álló potenciális gazdasági erőforrásai, jelenlegi kiaknázatlanságuk pedig súlyosabb, mint a globális Észak gazdag országaiban. Délen még kevésbé valószínű, hogy a piacok befektetnének az emberi képességek bővítésébe, mint Északon. Ráadásul az ötletek kizárólagos tulajdonjogának jelenlegi politikai védelméből az Északi nagyvállalatok húznak hasznot a Dél hozzáféréseinek rovására. A kézzel nem fogható, immateriális javak kizárólagos tulajdonjogából fakadó hozamok amint az Északi nagyvállalatok központjaiba áramlanak, szívóhatást fejtenek ki a Dél erőforrásaira. Ahogy Ha-Joon Chang

(2002) rámutat, az északi kormányok történeti válasza e dilemmára az volt, hogy lényegében figyelmen kívül hagyták a határaikon kívüli vállalatok tulajdonjogait. A mai, egyre globalizáltabb tulajdonjogi rendszer még nehezebbé teszi a globális Dél kormányai számára, hogy hasznukra fordítsák e nyilvánvaló stratégiát.

Ha figyelembe vesszük a bit-vezérelt növekedést, és azt, hogy a nyereség egyre inkább a kézzel foghatatlan, immateriális és pénzüpiaci javakból származik, jobban megvilágíthatjuk a legújabb kor legnagyobb foglalkoztatója, a szolgáltató szektor főlényének következményeit. A munkások jövedelme szempontjából a szolgáltató szektor kétfelé válik. A szolgáltató szektor munkásainak szűk kisebbsége számára foglalkoztatottságuk lehetőséget teremt, hogy részesedjenek a kézzel foghatatlan, immateriális és pénzüpiaci javak megtérüléseiből. Az üzleti és a pénzügyi szolgáltató szektorban dolgozó kiváltságos munkások, valamint – Robert Reich (1991) kifejezésével élve – a „szimbolikus jelenségek elemzői”, akik más ágazatok legfontosabb információit kezelik, jelentős részesedést élveznek a „bit-vezérelt” növekedés hozamából. Ezzel szemben, a szolgáltató szektorban foglalkoztatott munkások túlnyomó többségének helyzete egészen más. A legtöbb szolgáltató szektorban foglalkoztatott valamilyen személyközi szolgáltatást nyújt, a kis-kereskedelemtől az oktatáson át egészen a gyógyításig és ápolásig. E munkák nagy része alulfizetett.

A foglalkoztatás súlypontjának jelenlegi áttolódása a feldolgozóiparból a szolgáltató szektorba a legtöbb munkás számára már nem hordozza magában azt az ígéretet, amivel a mezőgazdaságból az iparba vándorlás korábban még kecsegtetett. A foglalkoztatottság jelenlegi átszerveződése köré felépített értelmezés már nem ígérhet új, viszonylag jómódú munkásosztályt, csak növekvő egyenlőtlenséget és a munkások túlnyomó többsége számára megrekedő béreket.

A kettéágazó szolgáltató szektorban dolgozó munkások e túlnyomó többségét tekintve kiviláglik egy ellentmondás aközött, ahogyan a szolgáltató szektor a gyakorlatban megszerveződik, és aközött, ami az emberi képesség szemlélet szerint optimális lenne. Ha az emberi képességek bővítése egyszerre a fejlődés kulcsfontosságú eszköze és központi célja, akkor e képességeket bővítő szolgáltatások jutalmazásának és kínálatuk növelésének elsőbbséget kellene élvezniük. Ténylegesen azonban az olyan, képességbővítő szolgáltatások, mint a gyógyítás és az oktatás, egyszerre elhanyagoltak és alulfizetettek.

A piac logikája szemszögéből itt nincsen ellentmondás. Mivel az emberi képességek bővítésének társadalmi megtérülése lényegesen magasabb, mint magánhozamai, a piacok magánszereplői következetesen és kitartóan kevesebbet fektetnek be az emberi képességekbe: alulfinanszírozzák őket. Ehelyett, a piacok magánszereplői beruházásokat irányítanak olyan területekre, ahol a teljes, társadalmi megtérülés alacsonyabb, a magánhozamok azonban várhatóan magasabbak. Mindez különösen igaz a legalapvetőbb képességek bővítését célzó szolgáltatások esetében. A legjobb példa erre a koragyermekkorai oktatás, hiszen az akkor kialakított képességeknek csak a távoli jövőben lesz hatásuk a termelésre.

Ha ezt az emberi képességekre hivatkozó érvelést összekapcsoljuk az „új növekedésemélet” érvelésével, még szembeötlőbbé válik a piaci logika és a fejlesztési logika különbsége. Az ötletek az egymással kölcsönhatásba lépő emberek fejében születnek, az emberi képességek bővülése pedig hozzájárul ahhoz, hogy az ötletek ennek révén tárháza gyorsabban növekedjen. A magánbefektetőknek azonban sokkal kockázatosabb befektetnie az emberekbe, mint gépekbe.

A gépek ugyanis nagy valószínűséggel azt fogják tenni, amit mondanak nekik és elvárnak tőlük. Az emberek ezzel szemben döntéseket hoznak (kényszerek és korlátok között ugyan, de mégiscsak ők döntenek). Aki „befektet” egy személy képességeibe, nem számíthat teljes bizonyossággal arra, hogy „befektetése” úgy dönt majd, hogy megszerzett képességeit is a befektető hasznára kamatoztatja. Egyetlen magánbefektető sem lehet biztos abban, hogy beruházása megtérül-e. Röviden: a magánbefektetők kevesebbet fektetnek be és kevesebbet is fognak befektetni az „emberi erőforrásokba”, mert nem tudják teljességgel uralni azt az emberi lényt, akiben ez az erőforrás megtestesül. Ezért aztán a magánszereplők tartós piaci kudarcokat fognak okozni azzal, hogy nem hozzák létre a bit-vezérelt növekedéshez szükséges „emberi erőforrások” optimális mértékét.

Mindez visszavezet bennünket a fejlődésemélet harmadik áramlatához, a fejlődés intézményes szemléletéhez. A XXI. századi fejlődés változó történeti körülményeit az új növekedésemélet és az emberképesség-szemlélet perspektívájából nézve úgy tűnik, hogy a XX. századi intézmények jelentős átalakításra szorulnak, ha a XXI. századi fejlődés kihívásaival kell szembenézniük. Márpedig azon intézmények középpontjában, amelyeket a fejlődés történeti körülményeiben lejátszódó átalakulás kihívások elé állított, nem más áll, mint az állam.

Ha a fejlesztő állam hozzájárult a XX. századi gazdasági sikerekhez, teljesítménye a XXI. században csak még fontosabb lesz. Az új elméleti perspektívák felhívták figyelmünket az állam növekvő fontosságát megalapozó okokra. A gazdaság történeti körülményeiben lejátszódó változások megnövelték az állami szerepvállalás jelentőségét, egyúttal azonban bonyolultabbá is tették azt.

Ha a globális Dél polgárai ki akarják bontakoztatni a bennük szunnyadó termelékenységi lehetőségeket és élvezni szeretnék azt a jól-létet, amit a XXI. századigazdaság nyújtani tudna nekik, akkor a globális Észak polgárainál sokkal inkább szükségük van a vállalkozást ösztönző közintézmények erőteljes kezdeményezésére és intenzív tevékenységére. A XXI. század legnagyobb kihívásai politikai gazdaságtani természetűek, ezért az állam stratégiaváltása érdekében a legfontosabb az állam és a társadalom közötti politikai kapcsolatokat újjáépítése.

Az állami szerepvállalás növekvő fontosságának alapvető érveit korábban már kifejtettük. A gyorsuló gazdasági növekedés a XXI. században megköveteli, hogy az ötletek már a rendelkezésünkre álló tárahoz sokkal többen férjenek hozzá, növelve ezzel hasznosulásukat és lehetővé téve az egyes országok sajátos körülményeihez illeszkedő új ötleteket megszületését. Mindez az emberi képességek bővítésétől függ. Az önmagukra hagyott piacok magánszereplői nem fognak optimális mennyiségben emberi képességeket fejlesztő szolgáltatásokat nyújtani. Egyedül a közintézmények markáns és hathatós vállalkozásfejlesztő tevékenysége kínálhat annyit, amennyire szükség van. Az államoknak egyúttal meg kell találniuk a módját, hogy ellenálljanak a hagyományos gazdaságtani logikának, amely az ötletek és ismeretek már meglévő állománya feletti kizárólagos tulajdonjog túlzott védelmére ösztönzi őket, amely korlátozza hozzáférésüket és tágabb körű hasznosításukat, s amely így mind a növekedést, mind a jól-létet akadályozza.

A markánsabb állami ösztönzés legnyilvánvalóbb kezdőlépése az emberi képességet bővítő szolgáltatások kínálatának és hatékonyságának fokozása. Mivel minden modern állam központi szerepet játszik az egészségügyi ellátásban és az oktatásban, ez egy olyan feladat, amiből a közintézmények természetesen semmiképpen sem vonulhatnak ki. A kérdés tehát nem a kivonulás, hanem az, hogy vállalják-e, hogy olyan intenzív fejlesztő szerepet szánjanak neki,

amelyet központi gazdasági jelentősége indokol. Minthogy az emberi képességeket bővítő szolgáltatások alulfinanszírozása a munkaerő növekvő részének jól-létét csökkentő torzulás, a hathatós állami cselekvés olyan növekedési stratégia, amelynek pozitív jóléti hatásai azonnal megjelennek.

Mindebből természetesen nem következik, hogy elvetnénk vagy elvitatnánk a XX. századi fejlesztő állam intézményes teljesítményét. A XX. századi fejlesztő államot a XXI. századi kihívások fényében vizsgálva azonban úgy látjuk, az ipari termelés hagyományos hangsúlyozása mellett az állam más valóságos teljesítményei nem kaptak elegendő figyelmet. Anélkül tehát, hogy tagadnánk az állam iparfejlődést támogató képességének fontosságát, fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a XX. századi fejlesztő államok az emberi képességek bővítésében is élen jártak. A kelet-ázsiai Kistigrisek magas szintű emberi erőforrás-befektetéseikről is közismertek voltak. Már a felgyorsuló gazdasági növekedés első időszakában is kiemelkedő volt oktatási szintjük a velük azonos jövedelmű országokhoz képest, ráadásul később, a gyors gazdasági növekedés szakaszában is folytatták befektetéseiket az oktatás bővítésébe. Kína a kései XX. században szintén rengeteget fektetett az emberi képességek bővítésébe, így e tekintetben szintén fejlesztő állam. Kivételesen széles körű beruházásai az egészségügybe és az oktatásba megalapozták későbbi alkalmasságát arra, hogy kihasználja ipari lehetőségeit.

A XX. századi fejlesztő államok azért is érdekes példák tehát, mert gyorsították az ötletek termelését és szélesítették a hozzáférést az ötletek már meglévő tárához. Az „iparpolitika” Tajvanban és Dél-Koreában sosem korlátozódott az üzemekbe, a gyártósorokba és a gépekbe irányuló beruházások támogatására. E befektetések során mindig ügyeltek arra is, hogy növeljék a helyi cégek hozzáférést a termelékeny ötletekhez, hogy hálózatokat hozzanak létre és kezdeményezéseket ösztönözzenek – mindezt annak érdekében, hogy a vállalkozásokat új ismeretek előállítására sarkallják. Ráadásul, hogy megtalálják módját a látszólag a globális Észak nagyvállalatainak kizárólagos tulajdonát képező ötletek és ismeretek megszerzésére és felhasználására, a kelet-ázsiai Tigrisek, csakúgy, mint Kína, szembe szegült az északi nagyvállalatok által monopolizált ötletek és ismeretek védelmével. Ez amellet, hogy az északi nagyvállalatok azonnal „kémkedést” és „kalózkodást” kiáltottak, azzal is járt, hogy saját polgáraik számára kibővítették a hozzáférést e termékeny ötletekhez és ismeretekhez.¹²

Végezetül, ezek az államok rendelkeztek még egy, az emberi képességek bővítéséhez szükséges képességgel. Képesek voltak saját magán elitjeiktől elvont bevételeiket olyan szinten tartani, amely még elegendő ahhoz, hogy megőrizzék saját berendezéseik épségét és finanszírozhassák az emberi képességek bővítéséhez szükséges beruházásokat. Ahogyan Fitzgerald (2006) kimutatta, az egyik fontos elvi különbség a kelet-ázsiai fejlesztő állam és a hasonló, de kevésbé sikeres latin-amerikai kísérletek között az volt, hogy ez utóbbiak annak ellenére sem voltak képesek megadóztatni saját elitjeiket, hogy a latin-amerikai elitek részesedése a nemzeti össztermékükből nagyobb volt (lásd még Di John 2006). Mind az emberi képességek bővítésébe, mind az ipar átalakításába irányuló befektetéseknek fontos előfeltétele a megfelelő bevételek megszerzése, ami viszont szervezeti teljesítő-képességet és politikai akaratot igényel.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a XX. fejlesztő állam a XXI. századit jelenti álrühában. De olyan hamis várakozásokra sem vezethet bennünket, hogy a XX. századi sikerek bármiféle megrázó intézményes átalakulás nélkül folytatódnak majd a XXI. században is. A XX. század közintézményeinek teljesítőképesége és összetartása felbecsülhetetlen alapokat képeznek azon további képességekhez, amelyeknek meg kell felelniük a XXI. századi kihívásoknak, önma-gukban azonban nem elegendők.

Ennél nagyobb gondot jelent, hogy a XX. századi sikerek olyan mó-don rendezték át az egyensúlyt köz- és magánhatalom között, hogy az alááshatja a jövőbeli intézményes átalakulást. A fejlesztési sikerek megerősítették a helyi magántőkét, és a nemzetek feletti tőke helyi politikai szerepét is megnövelték. A politika teljességgel átalakult: a helyi magángazdasági elitekkel kiépített mély bizalom, a nemzetek feletti tőke egyre növekvő súlya a helyi felhalmozásban, valamint a helyi és a nemzetek feletti tőke közötti szövetségek elburjánzása alapjaiban változtatták meg a politika viszonyrendszerét a 40 évvel korábbi állapothoz képest.

A köz- és a magánhatalom közötti erőegyensúly eltolódása éppen szembe megy a XXI. századi stratégiák által megkövetelt iránnyal, amely a XX. századinál is erőteljesebb, cselekvőképesebb államot igényel. A XX. századi gyártásközpontú fejlesztési projektben könnyebb volt összeegyeztetni magántőke jövedelmezőségét és a közös nemzeti projektet létrehozni együttélésüket.

Az iparosítás körüli közös projektek két tényezőtől függtek: egy-felől a magánbefektetésben rejlő kockázat miatti ellenállás állam

általi ellensúlyozásától, másfelől pedig a magántőke megtérülési várakozásainak állam általi meghosszabbításától. A végső termelési képesség mindazonáltal szépen illeszkedik a jövedelmezőségre összpontosító piaci logikához. Az emberi képességek bővítése már egyre nehezebben illik a magántőkével közös projektbe. Amikor az emberi képességek bővítése a cél, a kockázatcsökkentést és az időtáv meghosszabbítását már egyre kevésbé ellentételezi a társadalmi és a magánmegtérülések közti állandó különbség. Éppen az emberi képességek bővítésén belüli „kollektív javak” miatt egyre nehezebb termékeny szövetségeket kötni a magántőkével. Az állam és a társadalom közti kapcsolatok ennek ellenére rendkívül fontosak maradnak.

A fejlesztő állam XX. századi modelljében a beágyazottság két ok miatt volt fontos: egyrészt információforrásként, hiszen a fejlesztő államnak szüksége volt a magántőke információira, másrészt a magánszereplőktől függő közös projektek végrehajtása miatt. A fejlesztő állam XXI. századi modelljében megmarad ugyanez a dinamika, de a partnerek és a hálózatok jellege is eltérő lesz. Az emberi képességeket bővítő befektetések hatékony elosztása sokkal szélesebb körű információt igényel, mint ami az üzemekbe és berendezésekbe irányuló befektetések elosztásához szükséges volt.

Az ipari beruházások esetében elsősorban annak eldöntéséhez kellett információ, hogy mely projektek volnának megvalósíthatóak, és a megvalósíthatóság mennyiben függ a cégek közti „kollektív cselekvési problémák” leküzdésétől. Az emberi képességek bővítése esetében ugyanilyen jellegű információkra van szükség, de ezeket nagyobb számú és kevésbé szervezett szerveződéstől kell összegyűjteni. Ráadásul egy projekt értékét nem lehet egy egyszerű technikai méréssel megállapítani, például a befektetési megtérülési ráta vagy a tervezett piaci részesedés alapján. Mert az például, hogy egy projekt megvalósításra érdemes-e, nagymértékben függ attól, hogy az eredményei mennyire felelnek meg a szolgáltató közösségek kollektív igényeinek.

Az ilyen jellegű információk összesítése és értékelése minőségileg nagyobb teljesítőképességű államapparátust igényel. Mindazonáltal a pontos információgyűjtés a különféle közösségek kollektív igényeiről a sikeres XXI. századi fejlesztő állam nélkülözhetetlen feltétele. Anélkül, hogy több csatornán kapna pontos információkat, a fejlesztő állam nem fog tudni hatékonyan befektetni, és el fog pazarolni szűkösen rendelkezésre álló, értékes közforrásokat.

A társadalmi szereplők bevonása a megvalósításba ugyanolyan fontos az emberi képességeket bővítő stratégiák szempontjából, mint

a hozzájuk tartozó célokról szerzett információ. Mint Ostrom (1996) hangsúlyozta: az emberi képességeket bővítő szolgáltatások előállításában mindig részt vesznek annak „címzettjei” is. Az oktatás olyan együttműködés vagy koprodukció, amiben a tanulók (és családjaik) is részt vesznek. A gyógyulásban közreműködnek a betegek, családjaik és közösségeik is. Az államnak szüksége van a szolgáltatásnyújtásban és különösen a szolgáltatások eljuttatásában e szereplők bevonódására és aktív részvételére, másképpen nem tudja biztosítani, hogy beruházások elérik a kívánt hatásokat. A passzív címzetteknek nyújtott szolgáltatások a legjobb esetben sem optimálisak, olykor pedig kifejezetten ellentétes hatást fejtenek ki, kontraproduktívak. Megismételve: az ilyen jellegű elkötelezettség ösztönzéséhez szükséges készségek és szervezeti teljesítőképességek összetettebbek és nehezebb őket létrehozni, mert sokkal inkább politikaiak, mint technikaiak.

Annak érdekében, hogy képes legyen hatékony kapcsolatokat létrehozni állam és társadalom között, a fejlesztő államnak segítenie kell partnerei megszerveződését a „civil társadalomban”. A XX. századi fejlesztő állam kölcsönhatása az iparral okot adott az ipari eliteknek, hogy összetartóbb, egységesebb osztállyá váljanak. A XXI. századi fejlesztő államnak ugyanezt kell tennie, de a társadalom jóval szélesebb csoportjaival. Ez nem lesz könnyű. A „civil társadalom” bonyolult képződmény, telis-tele van egymással szemben álló részérdekkel, egyénnel és szervezetekkel, akik mind-mind azt állítják, hogy ők képviselik az általános érdeket. Mégis, az emberi képességek kibővítésének közös érdeke kellően széles és mély. Ráadásul, mivel az állam elfoglalása kevésbé veszélyes, ha az állam nem az elitekkel épít ki kapcsolatokat, a közintézmények nyugodtan összpontosíthatnak e politikai projekt pozitív oldalára.

Az állam teljesítőképességének politikai oldalához visszatérve újra a fejlődés intézményes megközelítésénél és az emberi képesség szemléletnél találjuk magunkat. Az intézményes megközelítések rengeteget hangsúlyozták az intézmények növekedést támogató politikai oldalait. Ennek tipikus példája Rodrik (1999, 19) érve, aki szerint „hasznos lenne a részvételen alapuló politikai intézményeket olyan meta-intézményeknek tekinteni, amelyek előcsalogatják és összegyűjtik a helyi tudást, és ezzel segítenek jobb intézményeket építeni.” Rodrik számára olyan intézmények kialakítása, amelyek lehetővé teszik a hatékony társas döntéshozatalt, központi jelentőségűek ahhoz, hogy képessé tegyék a társadalmakat „jobb intézmények építésére” más területen is.

Az emberiképesség-szemléletben a politikai intézmények még ennél is alapvetőbbek. Amartya Sen szerint a demokratikus tanácskozás az egyetlen lehetőség a vágyott gazdasági célok megfelelő meghatározására. Ráadásul, mivel a döntéshozatal képessége az egyik legfontosabb valamennyi emberi képesség között, „a részvétel, a bekapcsolódás folyamatát magát is a fejlesztési célok egyikének kell tekintenünk.” (Sen 1999a: 291).

A civil társadalomhoz fűződő kapcsolatok sűrűségének központi volta, valamint a demokratikus tanácskozás intézményeinek létrehozása nyomán eleinte úgy tűnhet, hogy a XXI. századi fejlesztő állam a XX. századi változat politikai ellentéte. Közelebbről megvizsgálva azonban világossá válik, hogy a klasszikus XX. századi fejlesztő államok már elkezdtek megváltoztatni beágyazottságuk jellegét. Joseph Wong (2004) elemzése az egészségügyi ellátás 1980-as és 90-es évekbeli kiterjesztéséről például azt mutatja, hogy Tajvan és Dél-Korea képesek voltak maguk mögött hagyni tekintélyelvű hagyományaikat, lehetővé tették a nyilvános tanácskozást közpolitikai prioritásairól és el is mozdultak az emberi képességeket a középpontba helyező fejlődés irányába. Az állam és a társadalom közti kapcsolatok bővítését célzó politikai intézmények megújításának kudarcra természetesen még mindig elronthatja a XX. századifejlesztő államok fejlesztőképességét. Ennek ellenére nem volna helyes túl korán lemondani intézményes képességükről, hogy „újra befektessenek önmagukba” és ezzel megújuljanak.

A XXI. századi sikerek követelményei – összevetve a XX. századi sikerek feltételeivel – minden szempontból kijózanítóak. Hogy hatékonyan fejlesztő lehessen, a XXI. századi államnak nagyobb felelősséget kell vállalnia, nagyobb autonómiát kell kivívnia magának a magángazdasági elitekhez fűződő viszonyában, valamint a beágyazottság összetettebb és igényesebb formáit kell kiépítenie. Tekintve, hogy csak néhány államnak sikerült kiérdemelnie a „fejlesztő” jelzőt a XX. században, felmerülhet a kérdés: vajon milyenek a XXI. századi fejlődő államok megjelenésének kilátásai?

Következtetések: a XXI. századi fejlesztő állam kilátásai

Nem állíthatjuk, hogy előre borítékolva megadhatnánk azokat a pontos intézményi formákat, amelyek a XXI. századi fejlesztő államot jellemzik majd. Hegel megjegyzése, miszerint „Minerva baglya csak

a beálló alkonnyal kezdi meg röptét”, mint annyiszor máskor, ez esetben is igaz. Annak ellenére, hogy a XX. századi fejlesztő állam kulcsszerepet játszott a kelet-ázsiai Kis Tigrisek gazdasági átalakulásában a második világháború végétől kezdve egészen a nyolcvanas évek végéig, e szerepet egészen a kilencvenes évek legelejéig sem nem ismerték igazán el, sem nem építették be a fejlődés elméleteibe. A XXI. századi fejlesztő állam szerepének tényleges megértése és elméletbe foglalása is csak akkor várható, ha hatásait egy ideje már alkalmunk lesz megtapasztalni.

Mindazonáltal még kevésbé feltételezhetjük, hogy egyszerűen csak a régi modellekhez ragaszkodva, őket múltbéli elméletekkel elemezve érdemben hozzájárulhatunk a XXI. századi fejlesztő állam jól használható elméletéhez vagy hatékony politikájához. Minerva baglya nem lehet mentség az összefüggések félreismerésére olyan elemzésekkel, amikről tudjuk, hogy idejét múltak. Kezdve annak felbecsülésével, hogy hogyan változott meg a fejlődés elmélete a fejlődés történeti körülményeivel együtt, nincs menekvés, meg kell kísérelnünk valószínűnek tűnő állításokat megfogalmazni arról, hogyan kell az államnak megváltoznia, hogy az új évszázad sikereit élvezhesse. Néhány határozott következtetést mindenestre biztosan levonhatunk.

Sem a fejlődés új elméletei, sem az annak gazdasági körülményeiben lejátszódó átalakulások nem kérdőjelezik meg az állam mint fejlesztő intézmény központi jelentőségét. Megingatlanul a helyén maradt az a XX. századi fejlesztő államok elemzéséből következő, mára mély gyökeret vert nézet is, hogy az állam bevonódásának egyik kulcstényezője a bürokratikus teljesítőképesség. Ugyanígy, épségben maradt az állam és a társadalom közti kapcsolatoknak döntő szerepet tulajdonító tétel is. E megnyugtató általános folytonosságokon túl azonban a változtatás igényei is megjelennek: az új elméletek és az új történelmi körülmények súlyos intézményes átalakításokat is szükségessé tesznek.

Az „új növekedésemélet” arra ösztönzi a fejlesztéspolitikát, hogy ötletekre és ismeretekre összpontosítson. A XXI. századi növekedés „bit-vezérelt” voltából következően az állami szerepvállalást ki kell terjeszteni ahhoz képest, amit még a XIX. és a XX. században a növekedés érdekében a „gépgyártás” megkövetelt. A bit-vezérelt növekedés korszakában a közösségi erőforrásokat és befektetéseket elhanyagoló országoknak gazdasági eljelentéktelenedés lesz a sorsa. Kifejezetten aktív állami szerepvállalás szükséges tehát annak érdekében, hogy a lehető legszélesebb legyen a hozzáférés a tudás további

bővítéséhez szükséges ötletekhez és ismeretekhez, ennek során pedig olykor kifejezetten szembe kell menni e kézzel immár meg nem fogható, immateriális vagyonelemek magántulajdonosaival. Röviden, a XXI. századibit-vezérelt növekedés előmozdítása érdekében az államnak agilisnak, aktívnak és cselekvőképesnek kell lennie, függetlenül magától a magánérdekektől, hiszen a magánszereplők hozama a kizárólagos tulajdonukban álló ötletek és ismeretek áramlásának korlátozásától függ.

Az emberiképesség-szemlélet összeillik az új növekedéssel szemben és tovább bővíti az állammal szemben támasztott igényeket. A bürokratikus teljesítőképességet össze kell kötni az állam és a társadalom közti kapcsolatok széles tartományával, mindkettő szükséges ugyanis az emberi képességeket bővítő kollektív javak és szolgáltatások hatékony célba juttatásához.

A fejlődés intézményes megközelítése arra emlékeztet bennünket, hogy e változások nem érhetőek el pusztán a közpolitikai célok átfogalmazásával. A közintézmények átalakítása az egyetlen módja annak, hogy olyan államot hozzunk létre, amely képes megfelelni a XXI. századi követelményeknek. A bürokratikus és a szervezeti teljesítőképesség létfontosságú, ám a siker érdekében új politikai képességekkel kell rendelkezniük. Az intézményes megközelítés és az emberi képesség szemlélet közös metszetében a demokratikus tanácskozás intézményei állnak: központi jelentőségük lesz a fejlesztési sikerekben. Az emberi képesség szemlélet számára az egyetlen lehetséges mód a közösségi erőforrások elosztásához szükséges információáramlás biztosítására, vagyis az emberi képességeket bővítő szolgáltatások hatékony célba juttatásához szükséges „együttműködés” az, ha az állam és a civil társadalom között széles körű és sűrű kapcsolatok jönnek létre, valamint – ezek részeként – jól működnek a demokratikus tanácskozás intézményei.

Ténylegesen, valószínűleg nincsen olyan XXI. századi állam, amely teljes mértékben teljesíteni tudná e szükséges átalakulást; még azok sem, amelyek a leginkább megfeleltek a XX. századi követelményeknek. Ezt azonban nem szabad pesszimista következtetésnek tekinteni. Ahogyan a XX. századi fejlesztő állam esetében is láttuk: az eszményi modell mégoly részleges és fogyatékos megközelítései is lenyűgöző eredményeket mutattak. Sokkal értelmesebb bármilyen intézményi változást ünnepelni, ami közelebb visz ahhoz, hogy az állam képes legyen jobban megfelelni a XXI. századi követelményeknek, mint keseregni az eszményi modell teljesítésének bármilyen nehézségén

vagy kudarcán. Feltéve, hogy a kortárs fejlődéselmélet nem jár teljes tévúton, azt mondhatjuk, hogy azokat az országokat, amelyeknek sikerül intézményeiket a szükséges módon átalakítani, termelékenyebb és dinamikusabb gazdaságokká fognak válni. E gazdaságok pedig jobb eséllyel fogják képessé tenni polgáraikat arra, hogy „olyan módon szervezzék életüket, amelyet értékesnek tartanak – és jó okuk is van arra, hogy értékesnek tartsák.”

Jegyzetek

- ¹ Jelen írás Harold Wolpe emlékére adott előadásomból nőtt ki, amelyet a dél-afrikai Johannesburgban tartottam 2006 augusztusában. Ez a változat az alapos átdolgozás után is munkaanyag maradt. Egy hasonló változat megtalálható a Stephen W. K. Chiu szerkesztette *The Role of Government in Hong Kong* című kötetben, a Hong Kong-i Egyetem kiadásában (University of Hong Kong Press). Ha hivatkozna erre a változatra, előtte, kérem, vegye fel a kapcsolatot a szerzővel az alábbi címen: pevans@berkeley.edu.
- ² Mahbub Ul Haq alakította az „emberi képességek” („capabilities”) fogalmát standard empirikus mutatóvá az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) Emberi Fejlődési Beszámolóinak (Human Development Report) és az „emberi fejlesztési mutatónak” („human development index”, HDI) kialakításakor (lásd see ul Haq 1995).
- ³ Lásd Romer (1986; 1990; 1993a; 1993b; 1994) és Lucas (1988). Újabb összefoglalókhöz lásd Aghion–Howitt (1998) vagy Easterly (2001, 3, 8, 9. fejezet).
- ⁴ Elhanan Helpman (2004) e tapasztalatok egyik legjobb összegzését nyújtja. Az új ismeretekbe irányuló magánbefektetés megtérülési arányai következetesen magasabbak, mint a fizikai tőke megtérülésének arányai, és a megtérülés társadalmi aránya sokkal magasabb, mint a magánmegtérülés aránya. Az emberi erőforrások hatásai eközben ugyanolyan erősek. Az ötleteket és az oktatást összeadva Jones (2002) amellet érvel, hogy „1950 és 1993 között az oktatási eredmények javulása... megmagyarázza az egy órára eső kibocsátás növekedésének 30%-át. A fennmaradó 70% az ötletek tárának növekedésével magyarázható...” (Jones 2002, idézi Helpman 2004, 48).
- ⁵ Solow (1956) eredeti művében ez még 80%-ot tett ki, a későbbi munkákban, amelyek már az emberi erőforrásokat is beszámítják, hozzávetőlegesen 60%-ot.
- ⁶ A *Handbook of Economic Growth* című kötetben megjelent írásukban Acemoglu, Johnson és Robinson (2005) félreérthetetlen formában érvelnek állításuk mellett: az intézmények „a hosszú távú növekedés alapvető meghatározói”. Dani Rodrik, egy szerzőtársaival közölt írásában, melynek címe „Institutions Rule” (Rodrik–Subramanian–Trebby 2004), szintén nem kertel: „az intézmények minősége minden más tényezőnél »erősebb«. De – mások mellett – Easterly és Levine (2003), valamint Bardhan (2005) is az intézmények elsődlegességét vallják. Lásd még Evans (2004; 2005; 2007), valamint Chang és Evans (2005) munkáját.

- ⁷ Sen hatalmas életművében talán a *Development as Freedom* (Sen 1999a) a legkönynyebben hozzáférhető, átfogó mű.
- ⁸ A XX. századi fejlesztő állam irodalma hatalmasra rúg. Az újabb elemzésekhez lásd Chibber (2003) és Kohli (2004), ugyanakkor Johnson (1982) Japánról készített úttörő elemzését sem felejtethjük el.
- ⁹ Az 1990-es években még a Világbank (1993; 1997) is csatlakozott ehhez az egyértetéshez.
- ¹⁰ E kifejezések Nicolas Negroponte (1996) megfigyeléséből származnak, miszerint a gazdasági tevékenységeket egyre kevésbé atomok újrendezése (azaz javak fizikai átalakítása) és egyre inkább „bitek” újrendezése hajtja, azaz információk és ötletek.
- ¹¹ E nézet ellenzői azzal érvelnek majd, hogy a kizárólagos tulajdonjog (a monopólium) várható hozamainak ösztönző hatása megnöveli az új ötletek kimenetét, és meghaladja a későbbi korlátozott hozzáférés negatív hatásait. Hogy a gyakorlatban e két ellentétes hatás közül melyik az erősebb és milyen egyensúly alakul ki a kettő között, a sajátos intézményes környezettől függ. A gyógyszerek esetében például a tények a kizárólagos tulajdonjogok érvényesítésének negatív hatásait látszanak alátámasztani. Lásd Angell (2004) népszerű, de jól kifejtett érvelését.
- ¹² E tekintetben, mint azt Chang (2002) is hangsúlyozza, a XX. századi fejlesztő államok az északi államok korábbi történeti gyakorlatát követték.

Hivatkozások

- Acemoglu, Darin – Johnson, Simon – Robinson, James 2005: *Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth*. In Aghion, Philippe – Durlauf, Steven (eds.): *Handbook of Economic Growth*. Amsterdam, Elsevier.
- Acemoglu, Darin – Robinson, James 2006: *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge, United Kingdom, Cambridge University Press.
- Aghion, Philippe – Howitt, Peter 1998: *Endogenous Growth Theory*. Cambridge, MIT Press.
- Amsden, Alice 1989: *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. New York, Oxford University Press.
- Amsden, Alice 2001: *The Rise of the „Rest”: Challenges to the West from Late-Industrializing Economies*. New York, Oxford University Press.
- Angell, Marcia 2004: *The Truth About the Drug Companies: How They Deceive Us and What to Do About It*. New York, Random House.
- Bardhan, Pranab 2005: *Scarcity, Conflicts, and Cooperation: Essays in the Political and Institutional Economics of Development*. Cambridge, MIT Press.
- Boozer, Michael – Ranis, Gustav – Stewart, Frances – Suri, Tavneet 2003: *Paths to Success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth*. Economic Growth Center, Yale University, Discussion Paper 874.
- Carlson, Joseph 2003: *Manufacturing Payrolls Declining Globally: The Untold Story*. http://www.axaonline.com/rs/axa/public_articles/10202003Manufacturing_Payrolls_Declining.html
- Chang, Ha-Joon 2002: *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. London, Anthem Press.

- Chang, Ha-Joon – Evans, Peter B. 2005: The Role of Institutions in Economic Change. In Paula, Silvana de – Dymksi, Gary (eds.): *Reimagining Growth: Institutions, Development, and Society*. London, Zed.
- Chibber, Vivek 2003: *Locked in Place: State-Building and Late Industrialization in India*. Princeton, Princeton University Press.
- Di John, Jonathan 2006: *The Political Economy of Taxation and Tax Reform in Developing Countries*. WIDER/UNU Research Paper 2006/74.
- Easterly, William 2001: *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*. Cambridge, MIT Press.
- Easterly, William – Levine, Ross (2003): Tropics, Germs, and Crops: How Endowments Influence Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 50: 3–39.
- Evans, Peter B. 1992: The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy and Adjustment. In Haggard, Stephan – Kaufman, Robert (eds.): *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Politics, and the State*. Princeton, Princeton University Press.
- Evans, Peter B. 1995: *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. Princeton, Princeton University Press.
- Evans, Peter B. 2004: Development as Institutional Change: The Pitfalls of Monocropping and the Potentials of Deliberation. *Studies in Comparative International Development*, 38: 30–53.
- Evans, Peter B. 2005: Challenges of the 'Institutional Turn': Interdisciplinary Opportunities in Development Theory. In Nee, Victor – Swedberg, Richard (eds.): *The Economic Sociology of Capitalism*. Princeton, Princeton University Press.
- Evans, Peter B. 2007: Extending the Institutional Turn: Property, Politics and Development Trajectories. In Chang, Ha-Joon (ed.): *Institutional Change and Economic Development*. Tokyo, United Nations University Press.
- Evans, Peter B. – Rauch, James 1999: Bureaucracy and Growth: A Cross-National Analysis of the Effects of „Weberian” State Structures on Economic Growth. *American Sociological Review*, 64, 748–765.
- Fitzgerald, E.V.K. 2006: *Tax Reform in a Globalized World*. Paper presented at UN/DESA/FONDAD Conference, „Policy Space for Developing Countries in a Globalized World”, New York, december 7–8.
- Ghosh, Jayati 2003: Exporting Jobs or Watching Them Disappear? In Ghosh, Jayati (ed.): *Work and Well-Being in the Age of Finance*. New Delhi, Tulika.
- Helpman, Elhanan 2004: *The Mystery of Economic Growth*. Cambridge, Harvard University Press.
- Hoff, Karla – Stiglitz, Joseph 2001: Modern Economic Theory and Development. In Meier, Gerald – Stiglitz, Joseph (eds.): *Frontiers of Development Economics*. New York, Oxford University Press.
- Hurst, William 2004: Understanding Contentious Collective Action by Chinese Laid-Off Workers: The Importance of Regional Political Economy. *Studies in Comparative International Development*, 39, 94–120.
- Johnson, Chalmers 1982: *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975*. Stanford, Stanford University Press.
- Jones, Charles I. 2002: Sources of U.S. Economic Growth in a World of Ideas. *American Economic Review*, 92, 220–239.

- Kohli, Atul 2004: *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*. New York, Cambridge University Press.
- Krippner, Greta 2005: The Financialization of the American Economy. *Socio-Economic Review*, 3, 173–208.
- Lee, Ching Kwan 2007: *Against the Law: Labor Protests in China's Rustbelt and Sunbelt*. Berkeley, University of California Press.
- Lucas, Robert 1988: On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3–42.
- Negroponste, Nicholas 1996: *Being Digital*. New York, Random House.
- Ostrom, Elinor 1996: Crossing the Great Divide: Coproduction, Synergy, and Development. *World Development*, 24, 1073–1087.
- Reich, Robert B. 1991: *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism*. New York, Knopf.
- Rodrik, Dani 1999: *Institutions for High-Quality Growth: What Are They and How to Acquire Them*. Paper presented at IMF conference, „Second-Generation Reforms”, Washington, DC, november 8–9.
- Rodrik, Dani – Subramanian, Arvind – Trebbi, Francesco 2004: Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*, 9, 131–165.
- Romer, Paul 1986: Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002–1037.
- Romer, Paul 1990: Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98, 71–102.
- Romer, Paul 1993a: Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 32, 543–573.
- Romer, Paul 1993b: Two Strategies of Economic Development: Using Ideas and Producing Ideas. In *Proceedings of the Annual World Bank Conference on Development 1992*. Washington, DC: World Bank.
- Romer, Paul 1994: The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8, 3–22.
- Sen, Amartya 1981: *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford (UK), Oxford University Press.
- Sen, Amartya 1995: Rationality and Social Choice. *American Economic Review*, 85, 1–24.
- Sen, Amartya 1999a: *Development as Freedom*. New York, Knopf.
- Sen, Amartya 1999b: The Possibility of Social Choice. *American Economic Review*, 89, 349–378.
- Sen, Amartya 2001: What Development is About. In Meier, Gerald – Stiglitz, Joseph (eds.): *Frontiers of Development Economics*. New York, Oxford University Press.
- Solow, Robert 1956: A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70, 65–94.
- ul Haq, Mahbub 1995: *Reflections on Human Development*. New York, Oxford University Press.
- Wade, Robert 1990: *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in Taiwan's Industrialization*. Princeton, Princeton University Press.
- Weber, Steven 2004: *The Success of Open Source*. Cambridge, Harvard University Press.

- Weber, Steven – Bussell, Jennifer 2005: Will Information Technology Reshape the North-South Asymmetry of Power in the Global Political Economy? *Studies in Comparative International Development*, 40, 62–84.
- Wong, Joseph 2004: *Healthy Democracies: Welfare Politics in Taiwan and South Korea*. Ithaca, Cornell University Press.
- World Bank 1993: *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*. New York, Oxford University Press.
- World Bank 1997: *World Development Report: The State in a Changing World*. New York, Oxford University Press.

(Fordította: Éber Márk Áron)

Eredeti megjelenés: Centre for Global Political Economy at The University of Sussex. Working Paper No.4. 2008. december.